

YUNUS EMRO SHE'RIYATINING MILLIY-TASAVVUFIY OMILLARI.**Norova Mahbuba Ismatovna***ToshDO'TAU O'FF 2-kurs magistranti*maxbubanorova1987@gmail.com[+998909640874](tel:+998909640874)Ilmiy rahbar: F.f.d., Prof, *Uzoq Jo'raqulov*

Annotatsiya. Ushbu maqolada turk mutasavvif shoiri Yunus Emro ijodiga ta'sir etgan omillar zamon va makon nuqtai nazaridan tadqiq etiladi. Xususan, shoir yashagan davr va makon kesimida ijodkor dunyoqarashida milliylik va umuminsoniylikning u yaratgan she'riy asarlardagi o'rni o'rganiladi.

Kalit so'zlar: solik, valiy, tasavvuf, tariqat, e'tiqod.

Annotation. In this article the factors that influenced the path of the Turkish mystic poet Yunus Emre are studied from the point of view of time and space. In particular, in the area where the poet lived, the essence of nationalism and humanity in the worldview of the creator is studied in the poetic works he created.

Key words: salik, guardian, mysticism, sect, belief.

Taxminan XIII asrning ikkinchi yarmi va XIV asrning boshlarida, 1240-1320-yillarda yashab ijod etgan ulug' turk mutasavvif shoiri, "oshiqlar she'riyati" deb nomlangan she'riyat rivojiga munosib hissa qo'shgan shoir Yunus Emro hayoti va ijodi haqida turli tuman qarashlar mavjud. 1308-yilga, G'iyosiddin Mas'ud vafot etgan paytga kelib saljuqiylar davlatining faqat ramziy unvonigina qolgan bo'lib, umuman parokanda ahvolga kelgan, yillab davom etgan taxt uchun qonli kurashlar, mo'g'ullar hujumi va shu kabi ko'plab g'alayonlar xalqni parishon ahvolga solib qo'ygan edi. Mana shunday ichki va tashqi nizolar natijasida asosiy hokimiyat to'laligicha izdan chiqib mamlakat ichida Karamanlilar, Aydino'g'ullari, Inanch o'g'ullari Saruxano'g'ullari kabi ko'plab kichik-kichik beyliklar tashkil topa boshlaydi. Hayratlanarlisi shundaki, barcha qiyinchiliklarga qaramasdan Onado'luda ijtimoiy va madaniy ahvol juda qizg'in kechgan. Buning asosiy sababi sifatida esa, Sharqdan G'arbga tomon ulkan karvonlar ko'rinishida harakat qilgan yangi ko'rinish kasb etgan turk madaniyatini ko'rsatishimiz mumkin. O'sha karvonlar Onado'luga ko'pgina mutasavviflar, olimlar va san'atkorlarni olib kelgan. Konyada Sohib Fahriddin ota, Kichik Karatay, Syfiya Mulla Atik, Xotuniya madrasalari, Qaysariyda Sahibuya madrasasi ayni o'sha davrlarda bunyod etildi. Turkiy xalqlar o'zlari fath qilgan joylarda azaldan yashab kelgan turkiy qabilalar bilan aralashib ketishgan. Darveshlar har bitta yangi paydo bo'lgan shaharlarga kelib olgan holda o'sha yerlik aholiga manzur bo'lish uchun o'zlarining irshod faoliyatini amalga oshirishgan. Pir Ahmad Yssaviy va uning izdoshlari ta'siri bilan Onado'luga kelgan darveshlar o'lka hayotida anchagina ta'sir kuchiga ega bo'lishgan. "Rum abdollari" deya nom olgan Onado'lu avliyolari jamoasi oddiy xalqning ruhiyatini azob chekishdan ozod etib,

nuroniylar majlisu suhbatlari orqali ularga ma'naviy ko'mak berishgan. Ayni shu avliyolar makon topgan ribot, takkka, zaviya kabi dargohlar mazlum xalq dardini eshitadigan dargohlarga aylangan. Shunday qilib, Yunus Emro yashagan davrda shuncha kelishmovchiliklarga qaramasdan, Onado'lu ilm-u irfon maskaniga aylangan. Buning asosiy sabablaridan yana biri saljuqiylar sulton va beylar orasida she'riyat, musiqa va tasviriy san'at ilmidan xabardorlari juda ko'p bo'lgan va aynan ana shunday nozik ta'bli, iqtidorli sultonlar har qanday murakkab siyosiy jarayonga qaramasdan san'atkor va ilm ahlini yaxshigina qo'llab-quvvatlashgan. Hatto ular orasida ko'plab davlat oqsoqollari va hatto sultonlarning buyuk shayxlarga shogird tushishi xolatlari ham uchray turgan. Bu davrda juda ko'plab masjidlar, madrasalar, kasalxonalar, karvonsaroylar, mehmonxonalar hammom va ko'priklar bunyod etilgan. Diqqatga sazovor yana bir jihat shundaki, Imom G'azzoliyning "Kimyoyi saodat", Nizomilmulkning "Siyosatnoma"si kabi ko'plab durdona asarlar davlat xodimlari va madrasa talabalari tomonidan o'qib, o'rganilgan. Sadridin Konyaviy, Sayyid Burhoniddin Termiziy va Ahmad Faqih Kayqubod singari mashhur mutasavviflar ham mana shu davrda yashab o'tishgan.

XIII asrda Onado'luda yassaviylikdan keyin yanada keng yoyilgan mavlaviya tariqati va bektoshiya tariqati maktablarining har ikkalasi ushbu tariqatlarning asoschilari bo'lmish ulug' pirlar Mavlono Rumiy va Hoji Bektoshi valiylarning vafotidan keyin tashkil etilgan. Bu davrda takkka hayoti bilan bog'liq holda musiqa san'ati ham tubdan o'zgarib, takkaga xos mashhur asarlar ijod qilingan. Ularning ko'pchiligidan muallifi mutasavviflar bo'lgan. Umuman olganda, musiqa san'ati mavlaviylik va bektoshiylik tariqatlarida ulardagi zikr tizimi bilan birga qayta uyg'ongan. Tadqiq ob'yekt qilib olganimiz Yunus Emro ijodi ham ana o'sha ahliylar, shayxlar va darveshlar jamoasidan bo'lib, o'sha irmoqlardan ma'rifat suvini ichib to'yingan desak mubolag'a bo'lmaydi. Shoir ayni o'sha davrlarda xalq ichida yurib, u yerdagi odamlarga muhabbat, bag'rikenglik va e'tiqodni singdirib, dardlarga shifo bo'lgan. Uning asarlarida so'fiylik tariqatining amollari ya'ni haqiqatini anglash, Haqni sevish, nafsini dunyodan voz kechishni targ'ib etuvchi g'oyalar o'z ifodasini topgan. Ularda inson ruhi va ongini har qanday illat va qabohatdan ozod etish, va shuning natijasi o'laroq inson axloqida ko'zga tashlanuvchi ayrim nuqsonlar yuzaga kelmaydi degan fikrlar komil insonni shakllantirishdagi eng asosiy yo'llardan biri sifatida e'tirof etiladi. Yunus Emro turk tilida ma'rifiy she'rlar yozgan shoirlarning eng birinchilaridandir. U juda chuqur fikrlarni sodda qoliplarda ifodalash, umumbashariy qadriyatlarni, ma'naviy barkamollikka oid purma'no gaplarni qisqa, sodda jummalarga jo qila oladigan faylasuf shoir edi.

Yunus Emro ishq va irfon talqin qilingan she'rlari suhbatlarda soliklarga usul hamda ilmni o'rgatish uchun necha davrlardan buyon o'qib kelinadi. U haqiqatda sir va hayolot, ishq va ilohiyot shoiridir. Uning ijodi sanalairini tadqiq etar ekanmiz, juda xilma-xil fikrlarga duch keldik. Agar, Yunus Emro tug'ilgan sanasi deb 1240/42 yillar olionsa, unga zamondosh so'fiylar vafot etganda uning yoshi quyidagicha bo'lgan.

Boshqa mutasavviflar:	Yunus Emro
Mavlono Jaloliddin Rumi (1275-yilda vafot etgan)	33 yosh
Hoji Bektosh Vali (1275-yilda vafot etgan)	35 yosh
Sulton Valad (1313-yilda vafot etgan)	75 yosh
Fariddin Attor (1220-yilda vafot etgan)	Hali dunyoga kelmagan edi
Najmiddin Kubro (1221-yilda vafot etgan)	Hali dunyoga kelmagan edi
Shams Tabriziy (1247-yil vafot etgan)	7 yosh
Sadriddin Konaviy (1273-yilda vafot etgan)	33 yosh
Burhoniddin Termiziy (1244-yilda vafot etgan)	4 yosh
Sa'diy Sheroziy (1291-yilda vafot etgan)	51 yosh

Ma'lumki, Yunus Emro haqiqiy ma'noda orif zot bo'lgan. Albatta, oriflar ilhom yo'li bilan ilmni qo'lga kiritadigan insonlardir. Tadqiqotlarga ko'ra, Yunus Sa'diy She'roziy, Mavlono Rumi asarlarini tarjima qilib tushuna oladigan darajada zakiy zot bo'lgan. U nafaqat ummiy emas, balki, tizimli ta'lim yo'lini bosib o'tgan haqiqiy olim bo'lgani ayni haqiqatdir. U bir musulmon sifatida Ollohning amrlarini bajarishda qat'iyat ko'rsatgan bu zot "usul-i-din" o'qib, ta'lim olganini bir necha o'rinda ta'kidlab ketadi. "Usul-i-din" deyilganda, tafsir, hadis, fiqh va kaolm singari ilmlar tushinilishini nazarda tutsak, bu barcha ilmlar Ollohga yetish yo'lida vositachidir. Ilmi ladun esa, hech qanday kitobga sig'maydigan ilmdir. U mutloq haqiqat ilmi bo'lib, faqat murshid-i komildan ta'lim olish yo'li bilan qo'lag kiritiladi. Bu ilm eldan-elga, yurt-dan-yurtga kezib, mashaqqat chekib egallanadigan ilmdir. Yunus Emro ham:

Men yurarman eldan elga, do'st so'rarman tildan tilga,

G'urbatda holim kim bilar? Kel, ko'r meni ishq nayladi?

deya Haq ilmini egallashdagi mashaqqatlaridan so'zlaydi. Shu o'rinda Yunus Emroning silsilasiga bir nazar tashlasak. Bu borada Yunusni tasavvuf jihatidan Yassaviy maktabiga mansub degan ma'lumotlar bor. Bu bevosita Yunusning ustoz Topduk Emro bilan bog'lanadi. Chunki Topduk Emroning ustoz Hoji Bektosh Valiy Yassaviydan ta'lim olgan degan ma'lumotlar bor. Ammo Mustafo Tatji bu borada juda ko'plab ma'lumotlarni o'zida jam etgan katta inkor bayonini beradi. Uning fikriga ko'ra, Yunus Emro – Bektoshiya tariqati namoyondasi degan fikr to'g'ri, ammo Yunusni mavlaviya tariqati a'zosi deyish xato bo'ladi. To'g'ri, Yunus bir necha o'rinda Mavlono Jaloliddin Rumiyni maqtagan o'rinlar bor, ammo ularga qarab Yunus Emro mavlaviy deyish to'g'ri bo'lmaydi. Yunus yashagan davrda Onado'luda to'rtta ulug' tariqat mavjud edi:

- rifoilylik;
- xalvatiylik;
- bektoshiylik;
- mavlaviylik.

Ulardan tashqari yana: qodiriylik, boboiylik, qalandariylik, bobboiylik, qalandariylik, vafoiylik va haydariylik kabi malomatiy tariqatlar ham mavjud edi. Keyingi keltirganimiz tariqatlarda g'ayri sunniy deyilgan ishlar ham amalga oshirilib

turgan. Shunga ko'ra, Yunus Emroning ulug'ligini Qur'on va sunnatag munosib bo'lgan ma'naviy sislsiladan izlash to'g'ri bo'ladi. U tom ma'noda shoirlikni oriflik va valiylik bilan, valoyatni esa, oliy ilhom va kashf bilan uyg'unlashtira bilgan, ming-minglab yuraklarga ma'naviy kamolot shavqini bera olgan shoirdir.

Oshiq o'ldi deya saloh etarlar,

O'lgan hayvon erur, oshiqlar o'lmas.

Undagi oshiqlik moddiyunchilikdan xalos bo'lib, ko'nglida ilohiy ishqni tuygan oshiqlikdir. Shuning natijasi o'laroq uning ilhom samani Haqdan xalqqa borib yana xalqdan Haqqa qaytguvchi va ustida haqiqat ruhini olib yuruvchi samanga aylanadi va o'zi aytganidek, shamoldek yelib, qalbdan-qalbgga ko'chib yuradi:

Goh esaman yellar kabi,

Goh shoshaman yo'llar kabi.

Goh toshaman sellar kabi,

Kel ko'r meni ishq nayladi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsning oniy, hissiy kechinmalarini ifodalashi va ana shu kechinmalar og'ushida voqelikni baholashi, oniy kechinma bag'rida abadiyat va cheksizlikni qamrab olishi bilan alohida ajralib turuvchi lirik asarlar tom ma'noda ijodkor tafakkuridan sizib chiquvchi bir mo'jizadir. Har qanday mahoratli ijodkor o'zi mansub bo'lgan millatga xos qadriyatlarni umuminsoniy tarzda talqin etgandagina haqiqiy asar bunyod bo'ladi. Ilohiy ishq kuychisi Yunus Emro ijodi ham ana shu kabi umuminsoniytga daxldor tuyg'ularga boy she'riyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmud As'ad Jo'shon Yunus Emro va tasavvuf. Azon. 2021. B – 50
2. Abdalbaki Gulpinarli. Valoyatnoma. Turkiya bankasi. 2013. B – 48
3. Ibrohim Haqqul. Abadiyat farzandlari. Yosh gvardiya. 1990. B – 92
4. Abdulla Ulug'ov. Jahon adabiyoti. (turkiy xalqlar adabiyoti). Muharrir. 2021. B – 100